

En oversigt over keramikken fra Sandhagen

Af Lise Bender Jørgensen

1. Indledning

Sandhagen var navnet på et lille fiskerleje, der i perioden ca. 1550 – 1620 lå ved indsejlingen til det nu udtørrede Magleby nor på Sydlangeland, på en lokalitet, hvis nutidige navn er Ågab. Pladsen blev udgravet af museumsforstander Hakon Berg, Langelands Museum, i årene 1953 – 55, og en foreløbig beretning blev fremlagt i 1958 i Skalk under titlen »Ågab«.

Efter udgravningens afslutning begyndte Berg det kolosale arbejde med at registrere og beskrive materialet, og han kom da også med dele af stoffet så langt, at der forelå trykfærdige manuskriptdele. På andre punkter gik det imidlertid tungere, og efterhånden som årene gik gled materialet fra Ågab i baggrunden for andre opgaver. Ved Hakon Bergs død i 1977 lå derfor et meget uensartet materiale tilbage, som nævnt tryklare manuskriptdele, men også ganske ubearbejdede ting. F.eks. forelå der ikke nogen beretning om hustomterne, kun gravebøger og opmålingsplaner lå som dokumentationsmateriale, og store dele af keramikmaterialet var uregistreret.

Efter Bergs død besluttede Langelands Museum at genoptage arbejdet med Ågabmaterialet, ikke mindst fordi den ret snævre datering af pladsen, perioden ca. 1550 – 1620, som Berg var nået frem til i sin artikel fra 1958, gav fundet en vigtig rolle som et materiale-mæssigt fixpunkt. Som resultat af denne beslutning udkom

i 1981 bogen »Sandhagen. Et langelandsk fiskerleje fra renaissance« i serien Meddelelser fra Langelands Museum (1). Denne bog indeholder en grundig gennemgang af fundene fra pladsen og de historiske kilder, der belyser bebyggelsen. Den her nærværende artikel er tænkt som et resume af iagttagelserne vedrørende keramikken fra Sandhagen, suppleret af yderligere illustrationer og med inddragelse af enkelte nytillkomne parallelmaterialer.

Keramikken er langt den største del af genstandsmaterialet fra Sandhagen, groft opgjort blev der hjembragt omkring 30.000 skår, og endda tyder forholdet mellem rand- og sideskår på at Berg har kasseret en hel del uornamenterede sideskår allerede ved fremgravningen. Skårene kan deles i en række grupper, først og fremmest *lertøjet*, her forstået som rødt og gult gods, der er langt den største gruppe, dernæst følger *sortgods*, *stentøj*, *fajencer* og en række skår af *importeret keramik* af forskellig art.

2. Lertøjet

Lertøjet har efter skårmængderne at dømme udgjort en massiv andel af dagligdagens genstande på Sandhagen. Der optræder en lang række forskellige former, de vigtigste er stjertpotter, fade, skåle, øre- og hanke-skåle, stjertpander, fade på fod, barselpotter, tragle og endelig en lang række særformer. Mange af skårene

bar præg af brug, i første række stjerpotterne, der ofte udviste tydelig sortsværtning af bugpartiet. Flere lersager, særlig fade og skåle, havde klinkehuller.

Stjerpotterne er den mest almindelige type lertøj, knap 11.000 skår er registreret som »stjerpotteskår«, og dertil kommer formentlig en stor del af de godt 6.000 skår der ikke kunne typebestemmes og derfor er registreret som »lerpotteskår«.

Det sikreste holdepunkt for antallet af stjerpotter

på pladsen får vi nok i antallet af stjerpotfragmenter, ialt ca. 1.000.

Kun ganske få stjerpotter har kunnet rekonstrueres helt eller delvist, men skårmaterialet er trods sin størrelse meget ensartet, og i virkeligheden er det et yderst begrænset antal typer, der optræder på pladsen (fig. 1). Den almindelige type har en lodret eller svagt udfaldende hals med tydelig krave, og i reglen en vulst placeret på overgangen mellem hals og bug. Bugen er

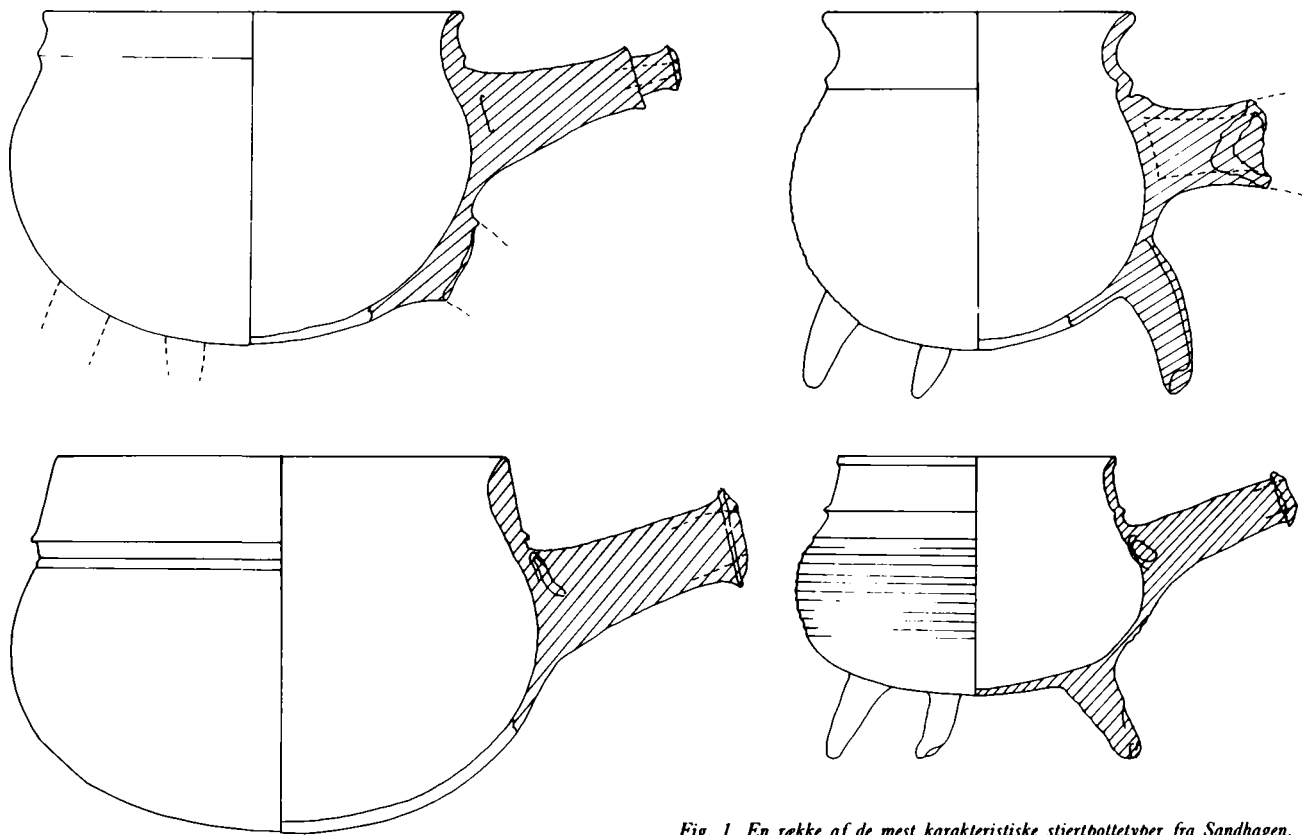

Fig. 1. En række af de mest karakteristiske stjerpotte typer fra Sandhagen. Mål 1:3.

oftets ornamenteret med drejede furer, enten kun nogle få øverst på bugen, eller jævnt fordelt over hele korpus.

Af varianter fra denne hovedtype optræder stykker helt uden krave, men med svagt indfaldende rand og gerne ornamenteret med furer lige under randen, eller potter med klart udfaldende rand.

Stjertene falder i to hovedtyper, nemlig stykker med konisk eller dobbeltkonisk afslutning og stort midthul, og stykker med stjertknop i forskellig udformning og lille midthul.

Der optræder en lang række varianter af disse to typer, og ligeledes enkelte eksempler på mellemformer.

Stjertpotterne er forsynet med indvendig blyglasur. Den almindelige type er en simpel klar glasur, dernæst følger grøn glasur, mens brun- og gulfarvet glasur optræder i mere begrænset omfang. Ydersiden af karrene fremtræder i reglen ubehandlet, men er i nogle tilfælde forsynet med en begitning. Kun yderst sjældent optræder udvendig glasur. Godset er næsten altid rødbrændt, ca. 93% af samtlige skår, mens de resterende er gulbrændte.

I publikationen af genstandsmaterialet fra Sandhagen er anført en række paralleller til stjertpotterne fra Sandhagen, først og fremmest fra Stakhaven i Dragør og fra en række svenske fund (2). Siden er fremkommet enkelte nye danske fund med gode paralleller, f.eks. fra et skibsvrag ud for Lundeberg, hvor der fandtes flere stjertpotter af helt samme type som i Sandhagen. Vraget dateres til begyndelsen af 1600-tallet (3). Et andet nypubliceret materiale stammer fra den »nye grav« i Ribe (4). Her optræder to stjertpottetyper, B1,1 og B1,2 henholdsvis med lodret krave, forsynet med skarpe drejeriller på dennes yderside og med lodret, glat krave, der forinden afsluttes med en enkelt vulst. Af disse svarer den sidstnævnte nøje til

store dele af stjertpottematerialet i Sandhagen, mens den førstnævnte ikke forekommer i Sandhagen.

I Ribe-materialet kan det ikke afgøres klart, om typen B1,2 skulle være ældre end B1,1 idet begge optræder i omtrent jævndreende lag fra 1500-tallet. Det anføres dog, at andre fund kunne tyde på, at typen B1,1 er noget yngre end stjertpotter af en type beskrevet i fundene fra Dragør, kugleformet med indadbøjet, evt. facetteret rand og at typen B1,2 muligvis kan ses som en mellemform mellem disse to typer (5). Det faktum at typen B1,1 ikke optræder i Sandhagen kunne tyde på at denne tolkning er rigtig.

Lerfadene er den anden store lertøjsgruppe i materialet fra Sandhagen, og der fandtes ca. 5.000 skår af disse på pladsen. Fadene kan deles i to hovedgrupper, nemlig uornamenterede, i reglen gulglaserede fade, og polykrome, ornamenterede fade.

De uornamenterede, gule fade udgør ca. 40% af fadskår-materialet. Typen virker ret simpel og ukunstlet, men må alligevel have repræsenteret en vis værdi, idet man ser både klinkehuller og ophængningshuller i skårene. De polykrome fade er i reglen dekoreret med hornmaleri i forskellige mønstre. Grundlaget er som oftest klar glasur, evt. på begittet overflade, men ornamentikken er som regel i pibeler, påført med malerhorn, dog kan den også bestå af rødler eller gul-, grøn- og brunfarvet glasur. Stempelornamentik og indridsede mønstre har ligeledes været anvendt, men kun i begrænset omfang og ofte på de stykker, der har et fremmed, importeret præg.

Motiverne på de ornamenterede fade er i flere tilfælde springende hjorte eller fuglefigurer, men oftest nonfigurative mønstre eller sammensatte mønstre med f.eks. hjertemotiver. En særlig motivgruppe, der set med arkæologens øjne er meget tiltalende, er påmalede årstal. Af disse blev der fundet 5 skår i Sand-

hagen-materialet, med årstallene (1)583, (1)590, (1)600, 1607 og 16(..).

En sidste motivgruppe er fadskår med menneskeafbildninger, hvoraf der er fundet to, begge med kvindehoveder.

Også hvad fadene angår er der anført en række paralleller i publikationen af fundet, men igen bør de

Fig. 2. Skår af lerfad. Rødt gods, forsynet med hornmaleri i pibeler med grønne »øjne«. Klar glasur. LMR no. 85:1962.

nypublicerede fund fra Lundeberg og Ribe inddrages. I Lundeberg-vraget er fundet enkelte fadskår, klart svarende til materialet fra Sandhagen (6); materialet fra Ribe indeholder et righoldigt materiale af fadskår, hvoraf mange ligeledes har klare paralleller i Sandhagen. Fadenes randudformning i Sandhagen omfatter profiler svarende til B2,7,8 og 9 i Ribe; ornamentikken har også store ligheder, motiver svarende til Ribes fig. 50, 52, 53 og 54 forekommer i rigt mål i Sandhagen, og dertil kommer adskillige andre motiver. Eksempler på ornamentikken kan ses i figurerne 2-4, samt i Sandhagen-publikationen fig. 46-47.

Fade på fod er en særlig gruppe fade i Sandhagen-materialet, forsynet med en klokkeformet fod og i enkelte tilfælde en højt opdrejet tap, der formentlig har tjent til at fastholde en blød madvare på fadet. Der blev fundet skår fra 20-25 af sådanne fade på pladsen. Stykkerne optræder både i rødt og i gult gods, de er glaseret indvendigt og i de fleste tilfælde forsynet med hornornamentik svarende til de polykrome lerfade.

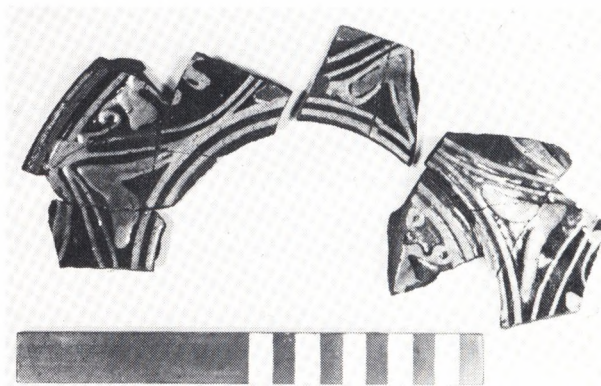

Fig. 3. Skår af lerfad. Rødt gods med hornmaleri i pibeler og grøn glasur. LMR no. 40:1962.

Fig. 4. Bund af lerfad. Rødt gods med hornmaleri i pibeler, bestående af koncentriske cirkler og 3 pærer. Pærene er udfyldt med grøn glasur. Klar glasur. LMR no. 161:1962.

Skålene er en mindre udgave af fadene, 11-19 cm i diameter mod fadene ca. 30 cm i diameter, og gerne lidt dybere end disse. Der fandtes skår af omkring 100 skåle på pladsen, og de deler sig ligesom fadene i to grupper; de uornamenterede, ensfarvede gule skåle og de ornamenterede, polykrome skåle (se fig. 5).

Hanke- eller øreskåle er en gruppe dybe skåle, 14-30 cm i diameter og med skulderknæk og indfaldende

Fig. 5. Skår af dybt fad/skål. Rødt gods med hornmaleri i pibeler, »pig-tråd« med grønne overstregninger. Klar glasur. LMR no. 87:1962.

randparti. Øreskålene er ofte ornamenteret med furer lige under randen, og er i reglen forsynet med to hanke eller ører, en lodret og en vandret (fig. 6). Øreskåle-

Fig. 6. Skår af øreskål i rødt gods, helbegittet med indvendig klar glasur. Skålen har 2 hanke, en vandret og en lodret. LMR no. 9565:1916.

ne er i både rød- og gulbrændt gods og som oftest forsynet med gulfarvet glasur. Hankeskålene kan ligesom fadene være udsmykket med polykromt hornmaleri (fig. 7).

Stjertpander optræder relativt hyppigt på pladsen, ca. 350 skår er bestemt som pandeskår, heraf omkring 75 stjertskår. Panderne måler mellem 11 og 30 cm i diameter, og stjertene er af samme type som hos stjertpotterne, dog fortrinsvis med konisk eller dobbeltkonisk afslutning og bredt midthul, kun sjældent med stjertknop. Panderne er i reglen glaseret med klar glasur, godset er næsten udelukkende rødbrændt.

Barselpotter optræder i nogle få tilfælde i Sandhagen-materialet, idet 6 hankeskår er bestemt som rester af sådanne. Hankene er store, båndformede og forsynet med en kraftig fure, og i flere tilfælde ornamenteret med to rækker fingerindtryk. Randene er fortykkede og let udfaldende.

Lertragle, ca. 8 cm i diameter og ca. 5 cm høje, er repræsenteret på pladsen ved mindst 15 randskår. Stykkerne er uglaserede.

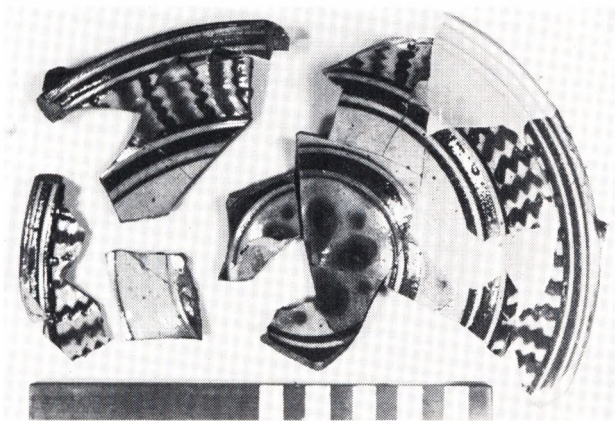

Fig. 7. Skår af dyb hankeskål. Gult gods med klar glasur og hornmaleri i brunt og grønt. LMR no. 9565:2633. Mål 1:3.

Herudover optræder et antal *særformer* af lertøj på pladsen.

Småskåle snarest legetøj kan man kalde mindst to skåle, 10-12 cm i diameter, den ene ensfarvet gulglaseret, den anden med polykrom dekoration.

Lille kop, med mindst en vandret hank i gulbrændt, gulglaseret ler, 5,8 cm høj, 11,5 cm i diameter.

Lervaser/bægre er repræsenteret ved to karfragmenter med afsat fod og stilk, begge i rødbrændt ler, den ene med udvendig klar glasur.

Lerkrus med afsat fod og polykrom glasur er der fundet skår af to steder.

Lercylinder 4,7 cm lang og 1 cm i diameter.

Skår af *kande* med mandshoved i relief.

Skår af *figurkande* med hindbærrosetter.

Låg af teglværksler.

Sammenfatning af lertøjet

Et af de største problemer ved en vurdering af lertøjet fra Sandhagen er det faktum, at studiet af renaissanceens keramik kun er i en indledende fase, først i de allerseneste år er der fremkommet publikationer af større danske materialer, mens tidligere litteratur om emnet mere har karakter af beskrivelse af enkeltstykker. Derfor er et nogenlunde pålideligt billede af de gængse former, deres datering, udbredelse og oprindelse kun under opbygning, og det er derfor umuligt at drage vidtgående konklusioner af Sandhagen-materialet. Sammenligner man det med de vigtigste samtidige fund, er det påfaldende, at den næststørste formgruppe i Sandhagen, lervadene, stort set ikke kendes i materialet fra Stakhaven ved Dragør.

Fadene er dog almindelige i materialet fra Ribes »nye grav« fra 1500-årene og fra undersøgelserne i den nedlagte svenske købstad Nya Lödöse (7). Tilsvarende fade kendes fra en lang række andre danske

fund, men en nogenlunde præcis datering af typens fremkomst kan endnu ikke foretages, ligesom en fastlæggelse af produktionsstedet/stederne langt fra er indenfor rækkevidde. Her må nøje studier af gods, glasurer og motiver til inden et produktionsmønster kan tegnes.

I publikationen af materialet fra Ribes »nye grav« anføres det, at de såkaldte øreskåle, der er almindelige i østdanske fund, mangler i dette fund (8); denne form optræder i et vist omfang i Sandhagen-materialet, og i

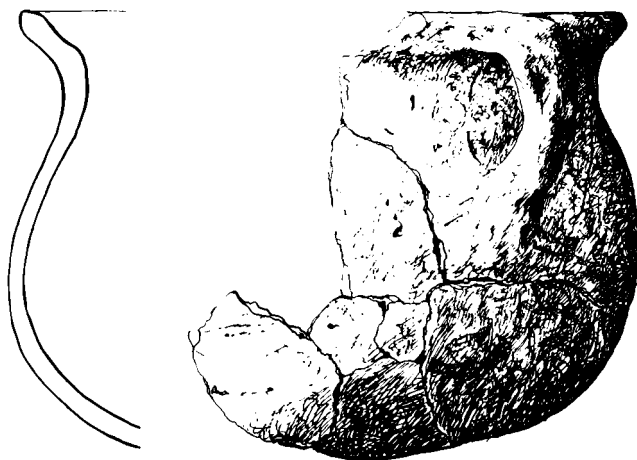

Fig. 8. Sortgodspotte med båndformet hank. Mål 1:3.

Lundeborg-vraget er ligeledes fundet flere eksempler på denne type.

Stjertpotterne fra Sandhagen synes som ovenfor nævnt formmæssigt at falde mellem de tidlige stjertpotter fra Stakhaven og Ribestykkerne af gruppe Bl,1. Om dette afspejler en kronologisk udvikling vil fremtidige studier af renaissancens keramik kunne afklare.

3. Sortgodskeramik

Sortgods-skår optræder i et vist omfang i materialet fra Sandhagen, ialt blev omkring 1100 skår af denne type hjembragt fra udgravningerne. Der kan skelnes mellem en række forskellige typer, først og fremmest trebenede gryder eller potter, desuden stjertpotter, kander, skåle, småkar samt en »flødepotte«.

Trebenede gryder og potter er den mest almindelige gruppe sortgodskeramik på pladsen, omkring 1000 af de 1100 skår stammer fra sådanne kar. Gruppen omfatter formentlig 2-3 typer, der dog på grund af skårenes stærke fragmentering ikke nærmere kan udskilles. Hovedparten af skårene stammer dog fra store trebenede gryder med kort udfaldende rand. En del sortgodspotter har været forsynet med en eller flere båndformede hanke, og mindst et med et kraftigt øre med »tommelstøtte« (fig. 8 og 9). Den bedste bevarede sortgodsgryde måler 24 cm i randdiameter og 18 cm i højden.

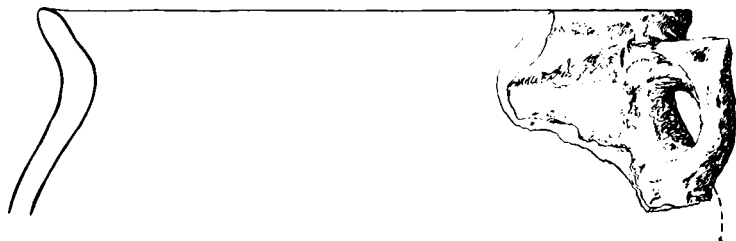

Fig. 9. Sortgodspotte forsynet med kraftigt øre med »tommelstøtte«. 1:3.

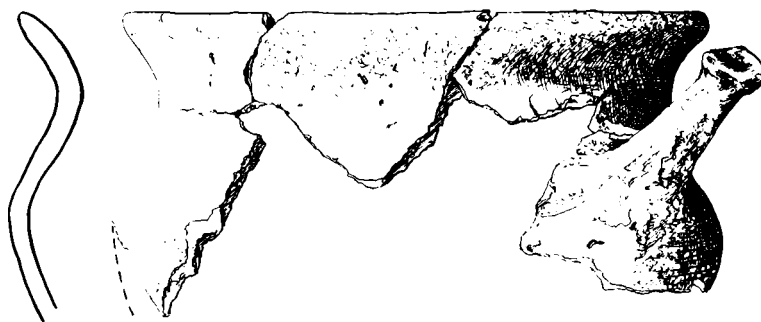

Fig. 10. Stjertpotte i sortgods. Mål 1:3.

Stjertpotter optræder også i sortgods, men er af en helt anden type end i det rød- og gulbrændte lergods. Karrene er betydelig større, af form omtrent som de trebenede lergryder, og med korte stjerte, der heller ikke minder om stjerttyperne i rød- og gulgodset. Den bedst bevarede stjertpotte i sortgods har en randdiameter på 22½ cm, og er bevaret i 11½ cm højde (fig. 10).

Flere stjerttyper er bevaret, dels med trompetformet afslutning og ret bredt midthul, dels med massivt »skaft« og enten tragtformet, stump eller flad afslut-

ning. Stjertene måler ca. 7-9½ cm i længden (fig. 11).

Kander af sortgods fandtes der skår af 10 steder på pladsen. En kande har kunnet rekonstrueres fuldstændigt, den er nærmest pæreformet med bred næsten kuglerund bug og høj, slank hals. Randen er let udfaldende med svag hulning på indersiden. Højde 27 cm, bunddiameter 13,3 cm, bugdiameter 21,2 cm, randdiameter 9,3 cm. Hanken er båndformet, ret bred med flad yderside og ornamentet med lodrette striber. Overfladen er inden brændingen skrabet, og overtrukket med et tyndt lerlag.

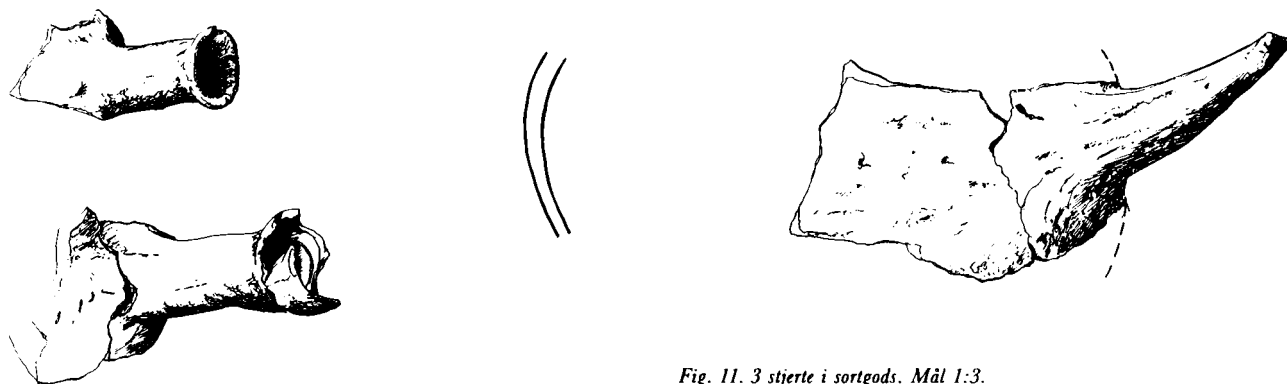

Fig. 11. 3 stjerte i sortgods. Mål 1:3.

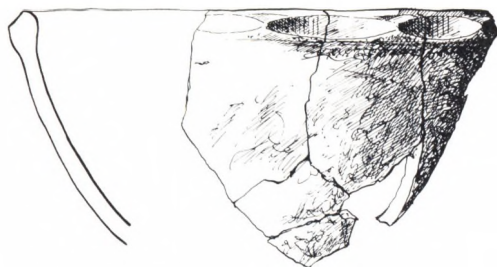

Fig. 12. Skål i sortgods med fortykket, facetteret rand. Mål 1:3.

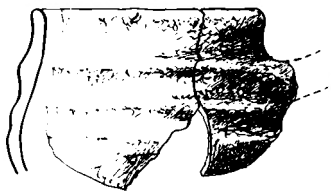

Fig. 13. Lille hankekar i sortgods med facetteret fureornamentik. Mål 1:3.

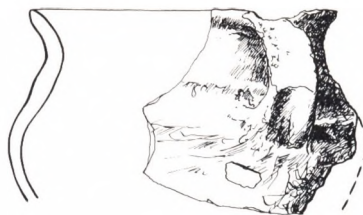

Fig. 14. Lille hankekop i sortgodskeramik med facetteret fureornamentik og båndformet hank. Mål 1:3.

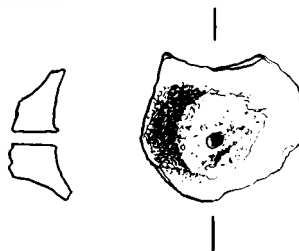

Fig. 15. Skår af »flødekrukke«? Mål 1:3.

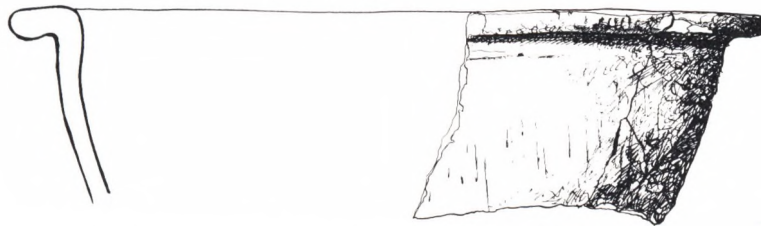

Fig. 16. Sortgodskar med vandret udadbøjet rand. Mål 1:3.

Skåle fandtes i enkelte tilfælde i sortgods. To randskår af skåle har fortykket, facetteret rand (fig. 12), andre skåle har udadbøjet rand og fureornamentik.

Småkar optrådte i en del tilfælde, det drejer sig om mindre kar, nærmest kopper, med udfaldende rand og facetteret fureornamentik på overdelen af korpus. Flere af stykkerne er forsynet med en båndformet hank. Disse stykker er i reglen glittede på ydersiden samt på den øverste del af indersiden (fig. 13-14).

Flødekrukke? Et sortgodsskår med rest af en gennem-boret tap er af udgraveren blevet betegnet som skår af en flødekrukke (fig. 15).

Der foreligger ikke meget parallelmateriale til sortgodskeramikken fra Sandhagen. Ved udarbejdelsen af fundpublikationen forelå stort set kun nogle få jyd-pottelignende skår fra Stakhaven som sammenligningsmateriale. Siden er godt 200 sortgodsskår blevet

publiceret i afhandlingen om fundene i Ribes »nye grav«, og i 1600-talsvraget ved Lundeberg er ligeledes fremkommet en del sortgodskeramik (9).

Flere af formerne fra Ribe-fundet kan genfindes i Sandhagen-materialet, det gælder således kar med vandret udadbøjet rand (fig. 16), og ører med »tommelstøtte« (fig. 9). Randskår med udadbøjet, hulet rand genfindes ligeledes i Sandhagen, og tilsvarende gælder den afbildede stjert fra Ribe. Kandehanken fra Ribe-publikationen (fig. 20), svarer helt til sortgodskanderne fra Sandhagen, og (fig. 25) bundskår af trebenet potte har adskillige paralleller i det langlandske materiale. Derimod har Lundeberg-sortgodset et noget andet præg, ingen af formerne herfra har direkte paralleller i materialet fra Sandhagen. Der gælder de samme forhold for vor viden om renaissancens sortgodskeramik, som ovenfor nævnt om lergodset, nemlig at forskningen er i en meget indledende fase, hvor kun ganske få fund er publiceret, og det er derfor alt for tidligt at drage nogen konklusioner. Der må flere fund til, navnlig veldaterede fundmaterialer, inden en keramikkronologi og et produktionsmønster kan fastlægges. Fra Sandhagen er hermed endnu et tidligt sortgodsmateriale fremlagt, og i denne artikel med et noget udførligere illustrationsmateriale end i den egentlige fundpublikation.

4. Stentøj

Skår af stentøj udgør kun en lille del af skårmaterialet fra Sandhagen, kun omkring 300 skår er af denne type. De falder i to hovedgrupper: saltglaserede, forholdsvis tykke skår, og ganske tyndvæggede skår med en mat, ensfarvet glasur bestående af en jernholdig engobe.

De tykkere, saltglaserede skår udgør ca. $\frac{1}{4}$ af materialet, og de stammer fra mindst 10 forskellige kar,

hovedsagelig kander. Flere af dem er ornamenteret med relieffer, f.eks. blade, bogstaver og portrætmedailloner. To af karrene har været såkaldte »skæg-mænd«, Bartmannskander. De fleste af disse stentøjsskår stammer formentlig fra byen Frechen i Rhin-området, hvor et af hovedcentrene for stentøjsproduktionen lå. Et enkelt skår stammer fra en anden stentøjsproducerende by, nemlig Siegburg.

De tyndvæggede stentøjsskår udgør omkring $\frac{3}{4}$ af stentøjsmaterialet. Skårene er stærkt fragmenterede, og kun enkelte stykker har kunnet nogenlunde rekonstrueres. Hovedparten af skårene synes at stamme fra stentøjsdunke eller feltflasker med kort snæver tud og tyk, rundet bug. Dunkene kan være forsynet med båndformede ører. En anden type er små miniaturekrukker salvekrukker, hvoraf en er næsten fuldstændig bevaret.

Produktionsstedet/stederne for de tyndvæggede stentøjsskår kan ikke nærmere bestemmes, men de er givetvis importeret, sandsynligvis fra Tyskland.

5. Fajence

En anden klart importeret keramiktype fra Sandhagen er ca. 20 skår af fajence. Skårene stammer fra mindst 4 fade eller tallerkener, og desuden fandtes der bund/sideskår af to bægre eller kander. Skårene er i gulligt gods, dækket med hvid tinglasur og bemalet med blå farve, samt for nogle af stykkernes vedkommende desuden med grønt, orange og gult.

Skårene er af den type tidlige fajencer, der kaldes Majolica, og de er uden tvivl fremstillet i Nederlandene, formentlig som et led i noget af den allertidligste produktion i dette område.

De sydlanglandske stykker er nøje paralleller til stykker fremstillet i bl.a. Haarlem, Hoorn, Deventer og en række andre hollandske byer. Produktionen af

fajencer startede i dette område omkring 1565 (10).

6. Anden importkeramik

Udover stentøj og fajencer fandtes yderligere et antal skår i materialet fra Sandhagen, der må stamme fra importeret keramik. Det klareste eksempel er et stykke af den karakteristiske Wanfried-keramik, der fremstilledes i den hessiske by Wanfried. Det drejer sig om et fragment af et fad, forsynet med en indridset tegning af en yngling, der holder et Stangenglas i hånden. Herudover optræder flere stykker af formentlig tysk eller hollandsk oprindelse, flere af stykkerne er i fint, hvidbrændt lergods i en kvalitet, der ligger tæt op ad fajence, men forsynet med blyglasur i stedet for tinglasur (fig. 17).

Fig. 17. Skår af lurfad. Hvidligt gods med hvid begitning og forsynet med rødbrun ornamentik, derover lysgrønlig glasur. LMR no. 231:1962.

7. Sammenfatning

Keramikmaterialet fra Sandhagen består således af en meget stor gruppe almindeligt lertøj, fortrinsvis rødbrændt, en betydeligt mindre gruppe sortgods, og endelig helt små grupper af klart importerede sager som rhinsk stentøj, fajencer og lign. For den sidstnævnte gruppes vedkommende kan man nogenlunde præcist bestemme produktionsstederne, mens det for lertøjets og sortgodsets vedkommende indtil videre er umuligt. Man er tilbøjelig til at opfatte lertøjet som »hjemligt«, og der er da også pottemagere i en lang række danske byer i denne periode; men stykkerne kan ligeså vel være fremstillet i Nordtyskland, eller et helt tredie sted. I selve Sandhagen har der næppe været keramikproduktion, selvom der var enkelte stykker fejlbrændinger imellem skårmaterialet – det kan meget vel blot have været pakkemateriale i de skibe, der har bragt lervarerne til Sandhagen.

Noter

1. H. Berg, L. Bender Jørgensen & O. Mortensøn: Sandhagen. Et langelandsk fiskerleje fra renaissance. Meddelelser fra Langelands Museum. 1981.
 2. N.-K. Liebgott: Stakhaven. Arkæologiske undersøgelser i senmiddelalderens Dragør. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række, bd. XIX, 1979. C. Wahlöö: Keramik 1000-1600. Svenska Fynd. Archaeologica Lundensia VI, Lund 1976.
 3. J. Skaarup: Et 1600-tals skibsvrag ved Lundeberg. Fynske Minder 1979-80, p. 78 og fig. 5.
 4. P. K. Madsen & O. Schiørring: En udgravning i Ribes »nye grav« og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene. hikuin 7, Højbjerg 1981.
 5. P. K. Madsen & O. Schiørring, op. cit. p. 229 ff.
 6. J. Skaarup, op. cit. fig. 5.
 7. S. Strömbom: Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse. Göteborg 1923.
 8. P. K. Madsen & O. Schiørring, op. cit. p. 243 f.
 9. P. K. Madsen & O. Schiørring, op. cit. p. 222 ff. J. Skaarup, op. cit. p. 80, og fig. 12.
 10. Bestemmelsen af fajencerne fra Sandhagen er foretaget af den hollandske fajencespecialist Dingeman Korf, jfr. brev af 9/11-1980 i LMR jour. no. 9498.
- * Foto: Lise Bender Jørgensen
Tegning: Jens Kortermann Larsen.